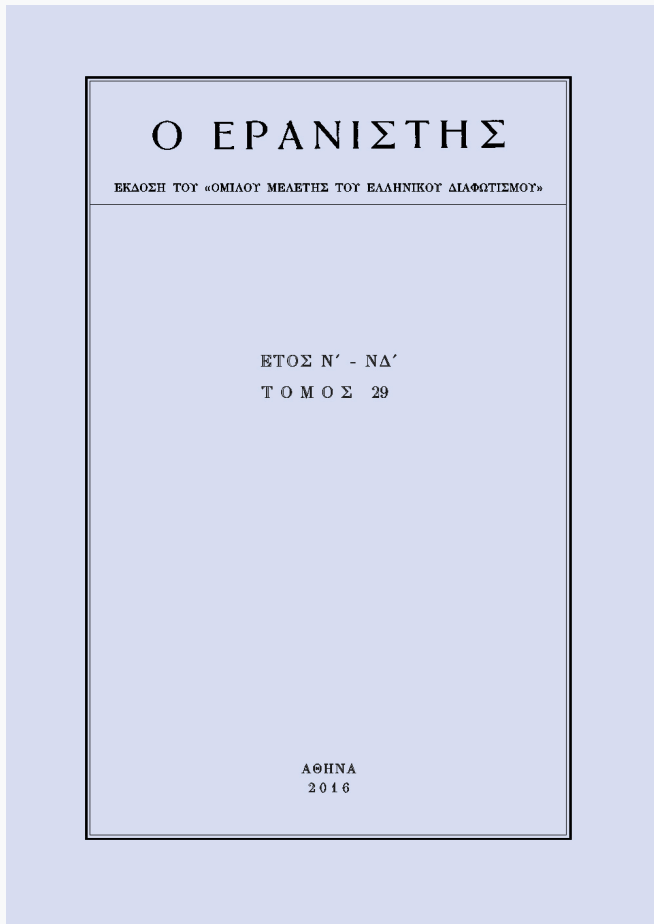

The Gleaner

Vol 29 (2016)

Ένα αγγελτήριο της κηδείας του Αδαμάντιου Κοραή σταλμένο στον Karl Benedikt Hase

Βασίλειος Ν. Μακρίδης

doi: [10.12681/er.21100](https://doi.org/10.12681/er.21100)

Copyright © 2019, Βασίλειος Ν. Μακρίδης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Μακρίδης Β. Ν. (2019). Ένα αγγελτήριο της κηδείας του Αδαμάντιου Κοραή σταλμένο στον Karl Benedikt Hase. *The Gleaner*, 29, 325–329. <https://doi.org/10.12681/er.21100>

ΕΝΑ ΑΓΓΕΛΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΚΗΔΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΚΟΡΑΗ ΣΤΑΛΜΕΝΟ
ΣΤΟΝ KARL BENEDIKT HASE

ΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ του Άδαμάντιου Κοραή (6 Ἀπριλίου 1833) στο Παρίσι είναι γενικῶς γνωστά και ἔχουν ἀποτελέσει ἡδὴ ἀντικείμενα διαφόρων μελετημάτων. Ἄρκετὰ στοιχεῖα εἶχε ἀναφέρει ἀρχικά ὁ βιογράφος του Ἀνδρέας Μάμουκας,¹ ἐνῶ ὁ Σπυρίδων Λάμπρος εἶχε γράψει γιὰ τὸν τάφο τοῦ Κοραῆ στὸ νεκροταφεῖο τοῦ Montparnasse στὸ Παρίσι, τὸν ὁποῖο και εἶχε ἐπισκεφθεῖ.² Ὁ Πολυχρόνης Ἐνεπεκίδης εἶχε ἐπίσης παρουσιάσει πολλὰ συμβολαιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Κοραῆ ἀπὸ ἀρχεῖα τοῦ Παρισιοῦ,³ ἐνῶ ὁ Ἐμμανουὴλ Φραγκίσκος ἀργότερα ἐξέτασε λεπτομερῶς τὸ ὅλο πλαίσιο τῶν γεγονότων πρὶν και μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Κοραῆ, τὸ ρόλο τῶν διαφόρων Ἑλλήνων ἀπὸ τὸν στενὸ του κύκλο, τὰ σχετικὰ μὲ τὴ διαθήκη του καθὼς και τὴν τύχη τῆς βιβλιοθήκης και τῶν καταλοίπων του.⁴ Πιὸ πρόσφατα, ὁ Ἰκάρος Μαντούβαλος παρουσίασε μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Φίλιππου Φουρνάρᾳκη τοῦ 1833, ἣ ὁποία ἀναφέρεται στὸ θάνατο τοῦ Κοραῆ, σὲ κληρονομικὰ θέματα, στὴν ἐκτύπωση ὀρισμένων ἔργων του και στὸ ταφικὸ μνημεῖο μὲ τὴν προτομὴ του στὸ Παρίσι, τὸ ὁποῖο ἀνήγειραν οἱ ἔμπιστοι φίλοι του.⁵

Στὸ παρὸν παρασχόλημα θὰ παρουσιασθεῖ τὸ τυπωμένο γαλλικὸ ἀγγελτῆριο τῆς κηδείας τοῦ Κοραῆ, τὸ περιεχόμενο τοῦ ὁποίου εἶναι γνωστὸ στὴν Κοραϊκὴ βιβλιογραφία και ἔρευνα. Μὲ τὸ ἀγγελτῆριο αὐτό, ποῦ εἶχε ἀποσταλεῖ ταχυδρομικά, εἶχαν ἐνημερωθεῖ και εἶχαν κληθεῖ νὰ συμμετάσχουν στὴν κηδεῖα του οἱ πολλοὶ Γάλλοι φίλοι και ἄλλοι γνωστοὶ

1. Ἀνδρέας Μάμουκας, *Ἀδαμάντιος Κοραῆς. Βίος και ἔργα* [1881], φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, Ἀθήνα, ΜΙΕΤ, 1989, σ. νβ'-νθ' και ρμβ'-ρμη'.

2. Σπυρίδων Λάμπρος, «Παρά τὸν τάφον τοῦ Κοραῆ», *Νέος Ἑλληνομήμων* 7 (1910), 435-442.

3. Polychronis K. Enepekides, *Documents notariaux inédits sur Adamantios Coray*, Βερολίνο 1959· Ὁ ἴδιος, *Κοραῆς - Κούμας - Κάλβος*, Ἀθήνα 1967, σ. 17-32.

4. Ἐμμανουὴλ Ν. Φραγκίσκος, «Τὸ χρονικὸ και τὰ παρακόλουθα τοῦ θανάτου τοῦ Ἀδαμ. Κοραῆ (1833)», *Ἐποχές* 16 (1964), 87-100. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ κυκλοφόρησε και ἀργότερα στὸν συλλογικὸ τόμο: *Σταθμοὶ πρὸς τὴν Νέα Ἑλληνικὴ Κοινωνία*, Ἀθήνα 1965, σ. 161-191.

5. Ἰκάρος Μαντούβαλος, «“Ὁ μέγας Κοραῆς ἀπεβίωσε τὴν 6 Ἀπριλίου”. Ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Φίλιππου Φουρνάρᾳκη πρὸς τὸν Θωμὰ Σπανιολάκη (1833)», *Ὁ Ἐρασιστῆς* 27 (2009), 149-163.

του. Γνωρίζουμε ότι στην εξόδιο ακολουθία ύστερα από δύο ημέρες (8 Απριλίου 1833), πού έγινε στη Ρωσική Ὁρθόδοξη ἐκκλησία τῶν Παρισίων, συμμετείχαν καὶ πολλοὶ Ἑλληνες διαμένοντες ἢ σπουδάζοντες ἐκεῖ,⁶ οἱ ὁποῖοι ἐκφώνησαν ἀποχαιρετιστήριους λόγους, ἐνῶ τὸ ἴδιο ἐγινε καὶ κατὰ τὸν ἐνταφιασμό τοῦ νεκροῦ στὸ προαναφερθὲν κοιμητήριο.⁷ Παρόντες ἦταν φυσικὰ καὶ πολλοὶ Γάλλοι καὶ ξένοι φίλοι τοῦ Κοραΐ, πού τὸν συνόδευσαν μέχρι τὴν τελευταία του κατοικία, ὅπως ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ καὶ ὁ Μάμουκας («συμπαρακολοθησάντων καὶ τῶν πολυπληθῶν εὐρωπαϊῶν φίλων τοῦ αἰοιδίμου»).⁸

Τὸ ἐν λόγῳ ἀγγελτήριο κηδείας προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ γνωστοῦ Γερμανοῦ φιλολόγου καὶ ἐλληνιστῆ Karl Benedikt (ἢ στὰ γαλλικὰ Charles Benoît) Hase (1780-1864), σημαντικὸ μέρος τοῦ ὁποίου σώζεται σήμερα στὴ Βαϊμάρη (Weimar), πόλη ὅπου ὁ Hase εἶχε κάνει τίς γυμνασιακὰς σπουδὰς του (1791-1798) καὶ μὲ τὴν ὁποία συνδέεται ἰδιαίτερα. Οἱ πολλὰς σχέσεις του μὲ τοὺς Ἑλληνες (π.χ. τὸν Στέφανο Δούγκα) ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού ὁ Hase σπούδαζε στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἰένας (Jena). Τὴν περίοδο ἐκείνη ὁ Hase εἶχε συνδεθεῖ ἰδιαίτερα μὲ τὸν Δρόσο Μανσόλα ἀπὸ τὰ Ἀμπελάκια, ὁ ὁποῖος τοῦ εἶχε μάθει τὰ νέα ἐλληνικὰ καὶ μὲ τὸν ὁποῖο κράτησε ἐπαφὴ καὶ στὴ συνέχεια.⁹ Ὁ Hase εἶχε μεταβεῖ τὸ 1801 στὸ Παρίσι, ὅπου ἐργάσθηκε ἀπὸ τὸ 1805 καὶ μετὰ στὴν τότε Bibliothèque du Roi, στὴν ὁποία ἀνέλαβε τὸ 1832 τὸ Τμήμα Χειρογράφων. Παράλληλα, τὸ 1815 εἶχε διαδεχθεῖ τὸν Jean-Baptiste Gaspard d'Ansse de Villosion (1750-1805) στὴν ἔδρα τῶν Νεοελληνικῶν καὶ τῆς Παλαιογραφίας στὴν École Spéciale des Langues Orientales Vivantes, ἐνῶ τὸ 1824 εἶχε γίνει μέλος τῆς Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Ὁ Hase, πού εἶχε ἀποκτήσει ἐν τῷ μεταξῷ (1820) καὶ τὴ γαλλικὴ ὑπηκοότητα, εἶχε δικτυοθεῖ κατάλληλα στοὺς τότε ἀνώτερους κοινωνικοὺς κύκλους τῶν Παρισίων, ἔκανε σημαντικὴ σταδιοδρομία στὴ Γαλλία καὶ εἶχε τιμηθεῖ ποικιλοτρόπως γιὰ τὸ ἔργο του, ἀκόμη καὶ στὸ ἐξωτερικόν.¹⁰ Μεταξὺ ἄλλων, διακρίθηκε ἰδιαίτερα

6. Ἀναφορικὰ μὲ τὴν παρουσία Ἑλλήνων στὸ Παρίσι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη γενικὰ, βλ. διάφορα ἄρθρα στὸν τόμο Gilles Grivaud (ἐκδ.), *La diaspora hellénique en France: Actes du séminaire organisé à l'École française d'Athènes (18 octobre - 1er novembre 1995)*, Ἀθήνα 2000, κυρίως σ. 39-65.

7. Βλ. σχετικὰ Φραγκίσκος, «Τὸ χρονικόν», ὁ.π., σ. 94-95 καὶ Στέρ. Φαουλὰκης (εἰσαγ.-ἐπιμ.), Π. Ἀργυρόπουλου, Π. Δελγιάννη, Π. Ααζαρά, Κ. Πλατῆ, Φ. Πυλαρινοῦ, *Ἐπικήδειοι λόγοι εἰς Ἀδαμάντιον Κοραΐ*, Ἀθήνα 1993.

8. Μάμουκας, *Ἀδαμάντιος Κοραΐς*, ὁ.π., σ. νδ'.

9. Διάφορες σχετικὰς πληροφορίες βρῖσκουμε στὸ αὐτοβιογραφικὸ ἔργο τοῦ Hase, *Briefe von der Wanderung und aus Paris*, ἐκδ. D. Heine, Λυψία 1894.

10. Βλ. Alexander Hase, «Weimar, Paris, St. Petersburg: Karl Benedikt

για τὰ φιλελληνικά του αίσθήματα και τις σχετικές ενέργειές του στο φιλελληνικό κίνημα, τόσο στη Γαλλία όσο και διεθνῶς.¹¹

Εὐνόητο εἶναι ὅτι κατά τὴν περίοδο αὐτὴ ὁ Hase εἶχε γνωρισθεῖ και με πολλοὺς Ἑλληνας τῶν Παρισίων (π.χ. τὸν Παναγιώτη Κοδρικιά, τὸν Κωνσταντῖνο Νικολόπουλο)¹² και βέβαια και με τὸν Κοραή. Με τὸν τελευταῖο εἶχε πρωτογνωρισθεῖ ὁ Hase ἤδη τὸ 1801, λίγες μέρες ἀφότου εἶχε φθάσει στὸ Παρίσι, ὅταν χρειαζόταν ἐπείγοντως βοήθεια στὸ νέο του περιβάλλον, τὴν ὁποία ὁ Κοραῆς εἶχε προθυμοποιηθεῖ νὰ τοῦ προσφέρει μέσω τῶν διαφόρων γνωριμιῶν του στοὺς κύκλους τῶν Γάλλων ἐλληνοιστῶν.¹³ Πάντως, οἱ σχέσεις του με τὸν Κοραῆ στη συνέχεια παρέμειναν γενικὰ ψυχρὲς για διαφόρους λόγους.¹⁴ Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ μὴ ὑπαρξὴ ἀλληλογραφίας μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν, ἐκτὸς και ἂν αὐτὴ δὲν εἶχε ἀκόμη ἐντοπισθεῖ. Αὐτὸ πάντως δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἐκτίμησι μεταξὺ τους, γεγονός πὸ φαίνεται ἀπὸ διάφορες ἔμμεσες και ἄμεσες μαρτυρίες, ὅπως λόγου χάρι ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ ἴδιου τοῦ Κοραῆ.¹⁵ Ἐπομένως, δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήσσει τὸ γεγονός ὅτι ὁ Hase εἶχε προσκληθεῖ νὰ συμμετάσχει στὴν κηδεῖα τοῦ Κοραῆ.

Τὸ ἐν λόγῳ ἀγγελετήριο τῆς κηδεῖας τοῦ Κοραῆ εἶχε ἐκτυπωθεῖ σὲ

Hase (1780-1864) und sein europäisches Umfeld», *Archiv für Kulturgeschichte* 76 (1994), 165-199.

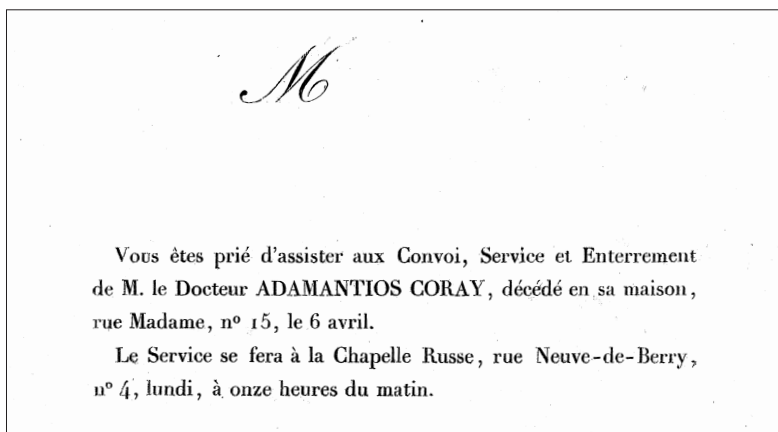
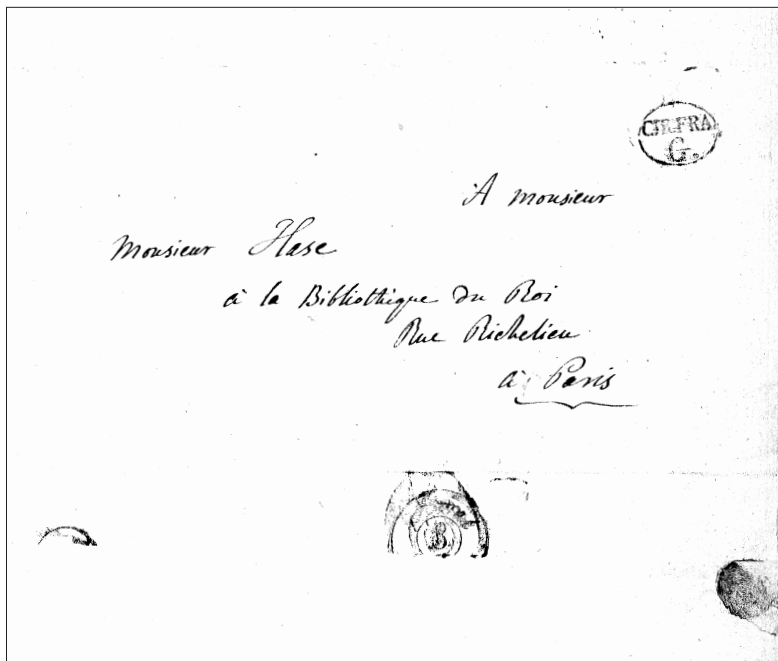
11. Βλ. σχετικὰ Sandrine Maufroy, «Hellénisme, philhellénisme et transferts culturels triangulaires: le cas de Charles Benoît Hase», *Philhellénismes et transferts culturels dans l'Europe du XIXe siècle. Revue germanique internationale* 1-2 (2005), 109-123· Ἡ ἴδια, «Correspondances philhellènes», στὸ ἴδιο, 219-234· Ἡ ἴδια, «Pour une étude du philhellénisme franco-allemand. Une approche de la question à partir des cas de Karl Benedikt Hase et de Friedrich Thiersch», *The Historical Review/La Revue Historique* 6 (2009), 99-127.

12. Βλ. σχετικὰ [Charles Marie Wladimir] Brunet de Presle, «M. Hase, et les savants grecs émigrés à Paris sous le premier empire et sous la restauration», *Revue des cours littéraires de la France et de l'étranger* 2/20 (15 avril 1865), 317-326· Σωκράτης Κουγέας, «Ὁ Hase και οἱ ἐν Παρισίους Ἑλληνας», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 8 (1933), 69-70· Ὁ ἴδιος, «Ὁ Hase εἰς τὴν Ἑλλάδα», *Νέα Ἑστία* 14 (1933), 530-533. Βλ. και τὰ προαναφερθέντα πιὸ πρόσφατα ἄρθρα τῆς Maufroy.

13. Hase, *Briefe*, ὁ.π., σ. 54-55.

14. Βλ. σχετικὰ Δημήτριος Καλιτσουνάκις, «Ἀδαμάντιος Κοραῆς και Κάρολος Βενέδικτος Hase», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 8 (1933), 49-69.

15. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ ὅσα ἀναφέρει ὁ Κοραῆς για τὸν Hase σὲ γράμματά του πρὸς τὸν H. K. A. Eichstädt (4.2.1803) στὴν Ἰένα και πρὸς τὸν J. A. G. Weigel (13.8.1806) στὴ Λυβία (*Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Ἀλληλογραφία*, ἐπιμ. Κ. Θ. Δημαρὰς κ.ἄ., τ. Β' (1799-1809), Αθήνα, ΟΜΕΔ, 1966, σ. 66, 346).

Πανομοιάτυπο τοῦ ἀγγελτηρίου τῆς κηδείας τοῦ Κοραῆ,
 ποὺ εἶχε σταλεῖ στὸν Hase
 [Goethe-und-Schiller-Archiv 108/544 (παλαιὸς ταξινομητικὸς ἀριθμὸς: 108/11)
 Φωτογραφία: Stiftung Weimarer Klassik und Kunstsammlungen]

κάποιο τυπογραφείο και έπομένως είχε τυποποιημένη μορφή (βλ. τὸ πανομοιότυπό του παρακάτω), προφανῶς εἶχε σταλεῖ και σὲ ἄλλους γνωστοὺς τοῦ Κοραῆ. Τὸ ἴδιο ἀγγελτήριο βρίσκεται και στὰ κατάλοιπα τοῦ Κωνσταντίνου Νικολόπουλου στὸ Παρίσι και ἔχει ἤδη δημοσιευθεῖ (ἀλλὰ μεταγραφημένο) ἀπὸ τὸν Π. Κ. Ἐνεπεκίδη.¹⁶ πιθανότατα μάλιστα θὰ διασώζεται και σὲ κατάλοιπα ἄλλων γνωστῶν και φίλων τοῦ Κοραῆ. Στὸν Hase εἶχε σταλεῖ ταχυδρομικὰ στὴ διεύθυνση τῆς ἐργασίας του, δηλαδὴ στὴ Bibliothèque du Roi στὴν ὁδὸ Richelieu, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ χειρόγραφα στοιχεῖα τῆς ἀποστολῆς του (βλ. ἐπίσης τὸ πανομοιότυπο τῆς διεύθυνσης τοῦ παραλήπτη). Συγκεκριμένα, ἡ πρόσκληση ἦταν γιὰ συμμετοχὴ στὴν ἐκφορὰ τῆς σοροῦ τοῦ νεκροῦ, στὴν ἐξόδιο ἀκολουθία και στὸν ἐνταφιασμό του. Ἀναφέρεται ἐπιπλέον ὅτι ὁ Κοραῆς εἶχε ἀποβιώσει στὸ σπίτι του, στὴν ὁδὸ Madame 15 στὶς 6 Ἀπριλίου. Ἐπίσης σημειώνεται ὅτι ἡ ἐξόδιος ἀκολουθία θὰ ἐλάμβανε χώρα στὴ μικρὴ Ρωσικὴ Ὁρθόδοξη ἐκκλησία (Chapelle Russe) στὴν ὁδὸ Neuve-de-Berry 4 τὴ Δευτέρα στὶς 11 πρὸ μεσημβρίας. Ἡ ἐκκλησία αὐτὴ ὑπῆρχε ἀπὸ τὸ 1831 – ἡ θέση της ἀντιστοιχεῖ σήμερα στὴ Rue de Berry 12 – και ἐξυπηρετοῦσε και ἄλλες κοινότητες Ὁρθοδόξων, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν σχετικὲς λατρευτικὲς δυνατότητες στὸ Παρίσι τότε, μεταξὺ αὐτῶν και τοὺς Ἑλληνας.¹⁷ Τὰ παραπάνω στοιχεῖα γιὰ τὴν κηδεῖα τοῦ Κοραῆ εἶναι, ἐν πολλοῖς, γνωστὰ και ἀπὸ ἄλλες πηγές. Δὲν γνωρίζουμε βεβαίως ἂν ὁ Hase ὄντως συμμετεῖχε στὴν κηδεῖα τοῦ Κοραῆ, πράγμα πὸ εἶναι πάντως πολὺ πιθανό. Τέλος, ἄς ἀναφερθεῖ ὅτι ὑπάρχουν ἀκόμη ἀρκετὰ σημεῖα στὶς σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν, τὰ ὁποῖα χρειάζεται νὰ ἐξετασθοῦν και νὰ διαφωτισθοῦν περαιτέρω.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΔΗΣ

16. Polychronis K. Enepekides, «Documents et nouvelles lettres inédites d'Adamantios Coray tirées des bibliothèques et archives européennes», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft* 5 (1956), 85-126, ἐδῶ σ. 111.

17. Βλ. σχετικὰ Nicolas Ross, *Saint-Alexandre sur-Seine. L'eglise russe de Paris et ses fidèles des origines à 1917*, Παρίσι 2005, σ. 68-73, 87-91.